

А. Г. Томіленко

**ОРГАНІЗАЦІЯ СЛУЖБИ ТА ПОБУТУ ПОЖЕЖНИКІВ
ПРОФЕСІЙНИХ ПОЖЕЖНИХ ПІДРОЗДІЛІВ УРСР
у 1930–1939 рр.**

Досліджено проблеми організації службової діяльності та особливостей побуту професійних вогнеборців комунальних та воєнізованих пожежних підрозділів України у 30-і рр. ХХ ст. Охарактеризовано ключові публікації за проблематикою, якій присвячується наукова розвідка. Вивчено організаційні зміни в умовах несення служби та матеріального і морального заохочення пожежників. Висвітлено основні напрямки службової підготовки. На основі застосування загальнонаукових методів об'єктивно відображено роль службової підготовки у професійному становленні вогнеборців.

Ключові слова: пожежна охорона, Центральний пожежний відділ, пожежник, пожежна команда, відомча пожежна охорона.

Організація служби пожежників є одним із ключових факторів успішного виконання завдань, поставлених перед підрозділами пожежної охорони. Поряд із цим, чималий вплив на якісний кадровий склад пожежних команд має престижність професії вогнеборця, основними складовими якої є: матеріальне забезпечення пожежників, у тому числі заробітна плата, пільги, медичне забезпечення; побутові умови несення служби; авторитет пожежної охорони серед населення та владних структур тощо. Дослідження теоретичних та практичних питань, пов'язаних із організацією служби та побуту працівників пожежно-рятувальної служби України, не полишають своєї актуальності і є значимими й донині. Фактор організації службової діяльності у роботі пожежників в історико-соціальному вимірі недостатньо розглянутий у сучасній європейській науковій літературі.

Мета наукової публікації полягає у дослідженні організаційних питань і практичних заходів з організації службової діяльності та матеріально-фінансового забезпечення умов служби професійних вогнеборців в УРСР у 30-ті рр. ХХ ст. Безпосередніми завданнями є: дослідження правового забезпечення умов несення служби та побуту пожежників, аналіз організаційних змін в умовах несення служби та матеріального і морального заохочення пожежників упродовж 30-х рр. ХХ ст., вивчення основних напрямків службової підготовки у період індустріалізації, з'ясування впливу службової підготовки на ефективність роботи вогнеборців.

Наукова новизна результатів дослідження полягає в тому, що вперше започатковане комплексне вивчення особливостей несення служби та матеріальних умов забезпечення вогнеборців упродовж 30-х рр. ХХ ст.; здійснено системний аналіз організації службової діяльності пожежників

комунальних та об'єктових пожежних частин; об'єктивно проаналізована роль службової підготовки у професійному становленні вогнеборців.

Теоретико-методологічна основа статті ґрунтується на загальнонаукових методах пізнання із застосуванням науково-критичного аналізу джерел. Предмет дослідження зумовлює застосування методів аналізу й синтезу, методів емпіричних досліджень, а також спеціальних методів – функціонального (відстеження проблематики дослідження в єдності з реаліями тогочасного суспільства) та наукової індукції.

Дослідники проблем діяльності пожежної охорони у міжвоєнний період здебільшого зосереджували свою увагу на загальних питаннях функціонування пожежних підрозділів або у масштабах СРСР, або у регіональному вимірі. Зокрема узагальненим питанням розвитку пожежної справи присвячені дослідження 60–80-х рр. ХХ ст. – Голубєва С., Обухова Ф., Шувалова М. [1]. Особливості становлення пожежної справи у 20-ті рр. ХХ ст. на території РСФРР розглянув Сенчук О. [2]. Проблема функціонування професійних пожежних команд на Вінниччині приділив увагу авторський колектив у складі Ястремського М., Говоруцака М. та Чекіна М. [3]. Розвиток пожежної справи на Київщині вивчали Кучер Г. та Усатенко Л. [4]. Вагомий матеріал з історії Запорізького пожежного гарнізону надають у своїй праці українські дослідники Нехаєв В. та Серцов М. [5]. Не менш цінним за обсягом фактологічного матеріалу є історичний нарис Смірнова Г. [6]. Слід зазначити, що автор одним із перших в Україні започаткував дослідження служби та побуту пожежників Луганщини. Цікавими для науковців є і мемуари Сумцова О., який безпосередньо брав участь у становленні пожежно-профілактичної роботи на Харківщині у 30-их рр. ХХ ст. [7].

На початку 30-х рр. ХХ ст. відбуваються позитивні зрушення в механізації праці пожежників, удосконалюються засоби гасіння пожеж. Крім води вогнеборці стали використовувати при гасінні хімічну піну, вуглекислоту та розчини хлористого кальцію. Із застосуванням нових хімічних засобів гасіння пожеж змінюються і методи роботи. Замість звичних інструментів та засобів, які були поширені у 20-х рр. і полягали у зламі палаючих конструкцій ломами та сокирами, вводяться механічні агрегати (електроінструмент, пневмоінструмент, прилади автогенної різки металу), які дозволяли виконувати необхідні роботи у стислі терміни з мінімальним пошкодженням конструкцій. Новий пожежний інструмент значною мірою полегшив працю рятувальників, зробив її більш безпечною, сприяв підвищенню культури гасіння пожеж.

Починаючи із 1930 р., особовий склад пожежних частин проходив навчання за єдиною програмою бойової підготовки, яка складалася з: пожежно-стройової, політичної, вогневої, пожежно-тактичної, пожежно-профілактичної, протиповітряної підготовки. Додатково вивчалися статuti та пожежне законодавство.

На початку 30-х рр. відбуваються реорганізаційні зміни у підпорядкуванні органів пожежної безпеки. 5 грудня 1930 р. на Політбюро ЦК

ВКП(б) була прийнята постанова «Про Народний комісаріат внутрішніх справ», якою передбачалася ліквідація НКВС союзних та автономних республік [8, 5]. Відповідно до постанови, при РНК УСРР утворювалося Головне управління комунальним господарством, якому відтепер підпорядковувалася пожежна охорона України. Пожежна охорона особливо важливих промислових та оборонних об'єктів була воєнізована. Організація караульної служби, проведення службової підготовки вогнеборців, вимоги до дисципліни будувалися за армійськими зразками. Замість чергових змін утворювалися взводи, які складалися з автоходів. Пізніше взводи були перейменовані в караули, які розділялися на відділення. На період чергування караул утворював внутрішній наряд. Пожежники внутрішнього наряду несли чергування на вежі, біля фасаду пожежного депо, в гаражі та в караульних приміщеннях. У воєнізованих пожежних частинах постова та дозорна служба поширювалися на приміщення пожежонебезпечних цехів, складів та на інші важливі об'єкти підприємств [6, 296].

З 1930 р. у штати пожежних команд НКВС були введені посади заступників начальника з політичної частини (політруки). Саме ця категорія службовців несла відповідальність за політико-виховну та культурно-просвітницьку роботу з особовим складом пожежних частин. В пожежних командах в обов'язковому порядку масово створювалися бібліотеки з технічної та художньої літератури, організовувалися гуртки художньої самодіяльності, проводилися огляди, виставки творчості вогнеборців, організовувалися культпоходи в музеї, театри та кінематографи.

З 1930 р. заробітна плата пожежників залежала від категорії. Всього передбачалося дві категорії. Пожежник першої категорії отримував 67 крб 50 коп. щомісячно, другої – 60 крб. Начальницький склад пожежних підрозділів отримував чітко встановлені оклади: начальник пожежної частини – 165 крб, начальники караулу – по 92 крб 50 коп. [6, 292]. З січня 1930 р. директивою НКВС службовцям пожежної команди, які не входили до складу чергових караулів, був установлений п'ятиденний робочий тиждень.

Із січня 1931 р. Народний комісаріат постачання, відповідно до рішення Політбюро ЦК ВКП(б), запровадив у межах СРСР карткову систему постачання визначених продуктів харчування та низки товарів непродовольчого сектору. Відповідно до норм розподілу на одного пожежника передбачався 1 кг хліба на добу. Борошно та інші продукти харчування на особовий склад пожежної частини отримував у промокрузі старшина команди. Борошно доставлялося на хлібозавод, а звідти пожежники отримували готовий хліб.

Для рядового, молодшого, середнього та старшого начальницького складу були введені армійські знаки розрізнення та військова форма. На особовий склад воєнізованих пожежних частин поширювався Дисциплінарний статут РСЧА.

Типова пожежна частина була представлена наступними посадами: начальник команди, заступник начальника команди з політичної частини,

помічник начальника з навчальної частини, помічник начальника з оперативно-технічної частини, помічник начальника з матеріально-технічного забезпечення, інструктор профілактики, начальники караулів, командири автоходів (відділень), автомеханік, інструктор з фізичної підготовки, старшина команди, пожежники.

25 жовтня 1931 р. на Політбюро ЦК ВКП(б) була прийнята постанова «Про протипожежну охорону». Постанова пропонувала національним компартіям перевірити, що зроблено місцевими парткомками та радянськими органами зі зміцнення органів пожежної охорони та посилення заходів боротьби з пожежами. Вимагалось на 1932 р. передбачити місцевими бюджетами збільшення видатків на протипожежні заходи та покращання культурно-побутових і матеріальних умов стройового складу пожежних працівників [9, 9].

У зв'язку із віднесенням Наркомпраці професії пожежника до вищої категорії за ступенем небезпечності та шкідливості, рятувальникам було надано ряд пільг, що сприяло підвищенню матеріального рівня бійців вогняного фронту. Зросла й заробітна плата пожежників. 9 вересня 1932 р. було встановлено нову нагороду для вогнеборців «Трудовий пожежний знак» [10]. Нагороджені цим знаком із квітня 1933 р. отримували одноразову грошову виплату та мали право безоплатного проїзду у громадському транспорті.

Особовому складу комунальних пожежних команд житло та комунальні послуги надавалися безкоштовно. У воєнізованих об'єктових пожежних частинах адміністрація підприємств оплачувала вартість проживання особового складу команд як у відомчому житловому комплексі, так і в комунальному житловому господарстві. Раз на рік пожежні службовці отримували оплачувану місячну відпустку. Додатково надавалися дні для проїзду до місця відпустки у залежності від відстані до місця призначення, але не більше 15 діб. Також передбачалися безкоштовний проїзд на залізничному транспорті до місця відпустки та у зворотному напрямі, безоплатні путівки у санаторії та будинки відпочинку [6, 298].

Умови служби пожежників міських комунальних господарств та відомчих пожежних команд дещо різнилися. Зокрема, 30 травня 1934 р. Наркомат важкої промисловості видав наказ «Про умови праці особового складу пожежних команд підприємств» [5, 128]. Встановлювався трьохзмінний порядок несення служби: 12 годин – чергування, 24 години – відпочинку. Робочий день був унормований. Вводилися оклади за посадою і компенсації за перепрацювання у зв'язку з тримісним чергуванням. Цей наказ також передбачав доплати за розряд залежно від терміну служби і категорії, із урахуванням обсягу роботи та значущості об'єктів, які знаходилися під охороною.

Чергування у воєнізованих пожежних командах відбувалося наступним чином: пожежний караул після доби чергування змінювався о 8-й годині ранку і відпочивав удома. Наступного дня караул у повному складі о 8-й годині

ранку прибував на службу. 50 % його особового складу використовували до 20-ї години у бойовому резерві, інша половина після закінчення занять займалася пожежно-профілактичною роботою у закріплених цехах. Подібна система організації служби надавала можливість цілодобово мати замість трьох – шість бойових розрахунків [6, 297].

Оскільки рядовий склад пожежних частин був малограмотним, керівництво пожежної охорони організувало навчання пожежників у спеціальних школах. Наприклад, у Луганській області у 1934 р. загальноосвітні школи для пожежників були відкриті безпосередньо у воєнізованих пожежних командах НКВС по охороні паровозобудівного заводу та в Рубежанському загоні ВПО [6, 299].

Постановою ВЦВК та РНК СРСР за № 52/684 від 7 березня 1936 р. було введено Положення про міську пожежну охорону. Новий законодавчий акт підвищував відповідальність вогнеборців за порушення службової дисципліни. Зокрема, якщо проступок не передбачав судового покарання, винного притягували в дисциплінарному порядку. Так, пожежник міг бути звільненим зі служби або переміщеним на термін до року на нижчеоплачувану роботу. Серед заходів покарання передбачався й арешт до 20 діб [11]. Звільнення зі служби за негативними мотивами, на жаль, у деяких випадках, вело за собою й подальше судове переслідування.

Грандіозне промислове будівництво, яке охопило республіку у 30-ті рр. ХХ ст., загострило проблему наукових підходів опрацювання протипожежних норм. Побудовані наприкінці 20-х років підприємства та установи залишалися уразливими у питаннях протипожежного захисту. При цьому темпи будівництва постійно нарощувалися, країна різко збільшувала об'єми випуску військової техніки. Навантаження на працівників пожежної охорони зростало. Зокрема пожежні-профілактики вдень перевіряли підприємства та будівництва, а по вечорам та вночі працювали у відділах з документацією [7, 58].

Для того, щоб збільшити ефективність профілактичних заходів, відділення профілактики практикували закріплення об'єктів народного господарства за співробітниками з урахуванням їх кваліфікації. У функції відділень профілактики ВПО входила повна перевірка роботи відомчих пожежних команд – профілактичного напрямку, служби, бойової підготовки, політико-виховної роботи, роботи з інженерно-технічним складом, бойовими розрахунками добровільних пожежних дружин тощо.

На кінець 30-х рр. ХХ ст. значно покращилося матеріальне становище працівників пожежної охорони. Заробітна плата начальника команди у середньому складала 1100 крб., заступника начальника частини – 1000 крб., начальника караулу – 900 крб., рядового пожежника – 300 крб. [6, 292]. У 1936 р. ЦВК СРСР затвердив Положення про нагрудний знак «Кращому працівнику пожежної охорони». Ця нагорода видавалася начальницькому складу за зміцнення пожежної охорони та зразкову і самовіддану роботу.

Керівництво пожежних підрозділів заохочувало працівників до подальшого навчання, заняття спортом. Пожежники входили до складу

спортивного товариства «Динамо» в областях, як правило, окремими колективами фізичної культури. Ще у 1930 р. у штати пожежних команд були введені посади інструкторів з фізичної підготовки. Всі пожежники повинні були здати спортивні норми на значки «Готовий до праці та оборони», «Готовий до протиповітряної та хімічної оборони», а особовий склад воєнізованих пожежних частин – ще й на значок «Ворошиловський стрілець» [6, 325].

При УНКВС областей функціонували різні гуртки та спортивні секції. Наприклад, при пожежних частинах воєнізованої пожежної охорони Луганщини діяли гуртки: драматичний, танцювальний та хоровий. Учасники художньої самодіяльності виступали перед особовим складом пожежних підрозділів, на підприємствах, при заводських будинках культури [6, 302]. Особливою популярністю продовжували користуватися оркестри пожежників. Для популяризації пожежної справи учасників художньої самодіяльності міських пожежних команд залучали до організації агітбригад, діяльність яких особливо поширювалася на сільські райони, як правило, у пожежонебезпечні періоди при організації збору врожаю.

Працівники ВПО УНКВС Харківської області вивчали автосправу. За рахунок службового часу раз на тиждень проводилися заняття по автосправі при гаражі місцевого УНКВС [7, 61]. Комсомольці були зобов'язані відвідувати гуртки з вивчення історії ВКП(б). Значного поширення набуває «стаханівський рух» між пожежними підрозділами як у межах гарнізонів, так і у межах республіки. Великої популярності у другій половині 30-х рр. ХХ ст. набуває пожежно-прикладний спорт.

Таким чином, на початку 20-х рр. ХХ ст. питання організації служби та побуту особового складу професійних пожежних підрозділів потребували особливої уваги як представників владних структур, так і керівництва пожежних команд. Передача пожежних підрозділів до складу НКВС посилила дисципліну серед вогнеборців, покращилось фінансове забезпечення та підвищився авторитет пожежної служби як серед населення, так і серед радянської бюрократії. Цей крок надав можливість систематично організувати службову підготовку пожежників та з часом впровадити єдину програму бойової підготовки. На кінець 30-х рр. ХХ ст., унаслідок збільшення матеріально-технічного забезпечення та введення соціальних пільг, зростає престижність пожежної служби. Рівень службової підготовки вогнеборців безпосередньо впливав на швидкість та якість виконання пожежно-рятувальних робіт.

Список використаних джерел

1. Голубев С. Г. Пожарное дело в СССР / С. Г. Голубев; под общ. ред. Н. А. Тарасова-Агалакова. – М. : Стройиздат, 1968. – 306 с.; Обухов Ф. В. Советская пожарная охрана / Ф. В. Обухов. – М. : Россельхозиздат, 1979. – 62 с., ил.; Шувалов М. Г. Основы пожарного дела / М. Г. Шувалов. – М. : Стройиздат, 1979. – 352 с., ил.

2. Сенчук О. Л. Становление и эволюция пожарного дела в 20-е годы XX века на территории РСФСР / О. Л. Сенчук // Известия Алтайского государственного университета: журнал теоретических и прикладных исследований. – Сер. История. – Барнаул, 2009. – № 4/1. – С. 189–194.
3. Ястремський М. М. Одвічний поклик вогнеборців: Літопис пожежної охорони Подільського краю / М. М. Ястремський, М. Г. Говорушак, М. Б. Чекин. – Вінниця : Консоль, 2002. – 192 с., іл.
4. Кучер Г. Покорители огня: из истории пожарной охраны Киевщины / Г. Кучер, Л. Усатенко. – К. : Ред.-издат. отд. МВД УССР, 1969. – 132 с. : ил.
5. Нехаев В. С. Огнеборцы Запорожья: Очерки истории и деятельности пожарной охраны Запорожской области / В. С. Нехаев, М. А. Серцов. – Запорожье : ВПК «Запоріжжя», 1997. – 314 с.
6. Смирнов Г. В. Историческая хроника пожарной охраны Луганска / Г. В. Смирнов. – Луганск : Лугань, 1996. – 416 с., ил.
7. Сумцов О. С. У боротьбі з вогнем: Записки харківського пожежного / О. С. Сумцов. – Х. : Прапор, 1998. – 208 с.
8. Російський державний архів соціально-політичної історії. – Ф. 17. – Оп. 3. – Спр. 806.
9. РДАСП. – Ф. 17. – Оп. 3. – Спр. 856.
10. Знаки отличия пожарные [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://poznprojekt.ru/enciklopediya/znaki-otlichiya-nagrudnye-pozharnye>
11. Постановление СНК СССР № 654 от 07.04.1936 г. «Положение о государственном пожарном надзоре и о городской пожарной охране» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ESU&n=6403#07077319644405576>

References

1. Golubev S. G. Pozharnoe delo v SSSR / S. G. Golubev ; pod obshh. red. N. A. Tarasova-Agalakova. – M. : Strojizdat, 1968. – 306 s.; Obuhov F. V. Sovetskaja pozharnaja ohrana / F. V. Obuhov. – M. : Rossel'hozizdat, 1979. – 62 s., il.; Shuvalov M. G. Osnovy pozharnogo dela / M. G. Shuvalov. – M. : Strojizdat, 1979. – 352 s., il.
2. Senchuk O. L. Stanovlenie i jevoljucija pozharnogo dela v 20-e gody XX veka na territorii RSFSR / O. L. Senchuk // Izvestija Altajskogo gosudarstvennogo universiteta: zhurnal teoreticheskikh i prikladnyh issledovanij. – Ser. Istorija. – Barnaul, 2009. – № 4/1. – S. 189–194.
3. Jastrems'kij M. M. Odvichnij poklik vognoborciv: Litopis pozhezhnoï ohoroni Podil's'kogo kraju / M. M. Jastrems'kij, M. G. Govorushhak, M. B. Chekin. – Vinnicja : Konsol', 2002. – 192 s., il.
4. Kucher G. Pokoriteli ognja: iz istorii pozharnoj ohrany Kievshhiny / G. Kucher, L. Usatenko. – K. : Red. izdat. otd. MVD USSR, 1969. – 132 s., il.
5. Nehaev V. S. Ogneborcy Zaporozh'ja: Oчерki istorii i dejatel'nosti pozharnoj ohrany Zaporozhskoj oblasti / V. S. Nehaev, M. A. Sercov. – Zaporozh'e : VPK «Zaporizhzhja», 1997. – 314 s.
6. Smirnov G. V. Istoricheskaja hronika pozharnoj ohrany Luganska / G. V. Smirnov. – Lugansk: Lugan', 1996. – 416 s., il.

7. Sumcov O. S. U borot'bi z vognem: Zapiski harkivs'kogo pozhezhnogo / O. S. Sumcov. – Kh. : Prapor, 1998. – 208 s.
8. Rosijs'kij derzhavnij arhiv social'no-politichnoï istorii. – F. 17. – Op. 3. – Spr. 806.
9. RDASPI. – F. 17. – Op. 3. – Spr. 856.
10. Znaki otlichija pozharnye [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa : <http://pzhproekt.ru/enciklopediya/znaki-otlichiya-nagrudnye-pozharnye>
11. Postanovlenie SNK SSSR № 654 ot 07.04.1936 g. «Polozhenie o gosudarstvennom pozharom nadzore i o gorodskoj pozharnoj ohrane» [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa : <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ESU&n=6403#07077319644405576>.

А. Н. Томиленко

Organization of service and life of firefighters of professional fire departments in the USSR in 1930–1939

The problems of organization of service activities and the peculiarities of the life of professional fire brigades of communal and paramilitary fire departments of Ukraine in the 30s of the 20th century are investigated. The key publications on the subject of scientific research are described. Organizational changes in the conditions of service and material and moral encouragement of firefighters are studied. The main directions of professional training are highlighted. On the basis of the application of general scientific methods, the role of professional training in the professional development of fire brigade is objectively reflected.

Keywords: fire protection service, Central fire department, firefighter, fire brigade, fire protection department.

А. Г. Томиленко

Организация службы и быта пожарных профессиональных пожарных подразделений УССР в 1930–1939 гг.

Исследованы проблемы организации служебной деятельности и особенностей быта профессиональных пожарных коммунальных и военизированных пожарных подразделений Украины в 30-е гг. XX в. Охарактеризованы ключевые публикации по проблематике, которой посвящается научное исследование. Изучены организационные изменения в условиях несения службы и материального и морального поощрения пожарных. Освещены основные направления служебной подготовки. На основе применения общенаучных методов объективно отражена роль служебной подготовки в профессиональном становлении огнеборцев.

Ключевые слова: пожарная охрана, Центральный пожарный отдел, пожарный, пожарная команда, ведомственная пожарная охрана.